

Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα, όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)

ΕΛΛΗ ΣΚΟΠΕΤΕΑ, 1988

Σημείωμα ανάγνωσης

Το βιβλίο αυτό της Έλλης Σκοπετέα είναι μια πολύτιμη «πηγή» για να καταλάβουμε και την εκκίνηση του Ελληνικού Κράτους, αλλά και το παρόν της Ελληνικής κοινωνίας. Δηλωμένος στόχος του βιβλίου «η καταγραφή και, ως έναν εφικτό βαθμό, η κωδικοποίηση των αντιλήψεων για το ελληνικό έθνος και τον προορισμό του, όπως διαμορφώθηκαν στην Ελλάδα κατά τις πρώτες δεκαετίες της ανεξαρτησίας της». Δεν θα ήταν άστοχο να πούμε πως μελετά την κοσμογονική αλλαγή που προκάλεσε η επανάσταση του 1821 στο «νόημα» και τον τρόπο ύπαρξης του «διάσπαρτου» Ελληνικού κόσμου. Αυτή η κωδικοποίηση επαναφέρει στο οπτικό μας πεδίο ένα πολύπλοκο μωσαϊκό που έχει πλέον αποσιωπηθεί. Η επαναφορά της «πολυπλοκότητας» είναι ένα από τα κατορθώματα του βιβλίου. Βλέπουμε τις μεταμφιέσεις και τις εναλλαγές των πολιτικών αφηγημάτων που εξηγούν σε μεγάλο βαθμό πράγματα που αντιμετωπίζουμε και σήμερα. Υπάρχει π.χ. μια αδιάπτωτη συνέχεια σε φωνές που μιλάνε σήμερα για την «Ευρώπη», τους «φουστανελάδες», τον «Διαφωτισμό». Όλο αυτό το κλίμα φωτίζεται μόλις συνδεθεί με την εποχή από την οποία κατάγεται. Άλλο παράδειγμα, είναι η συντριπτική γκρίνια κι αυτομεμφία της Ελληνικής κοινής γνώμης, όλων των τάξεων, όλων των κομμάτων, όλων των εποχών. Ένας από τους λόγους είναι πως το Νέο Ελληνικό Βασίλειο τότε έχει βρεθεί σε μιαν κατάσταση αντιφατική. Ιδρύθηκε για να ελευθερώσει τους Ελληνικούς και Χριστιανικούς πληθυσμούς και κατ' επέκταση να φέρει τον πολιτισμό στην Ανατολή, αιχμή του δόρατος της προόδου και του φωτός. Στο βάθος υπάρχει πάντα η άποψη πως θέλουν να ελευθερώσουν και τους «ανατολίτικους» πληθυσμούς από τον «σκοταδισμό» τους. Οι ιδέες αυτές είναι ιδέες ευρωπαϊκές και συνδέονται με τα ευρωπαϊκά συμφέροντα, έχουν γεωπολιτικές διαστάσεις και μέχρι τέλος κρίνουν την κατάληξη της επανάστασης. Οι ίδιες όμως μεγάλες δυνάμεις (Αγγλία-Γαλλία-Ρωσσία) απαγορεύουν την συνέχιση της απελευθερωτικής προσπάθειας που θα απορύθμιζε περαιτέρω την πολιτική κατάσταση στην Ανατολική Μεσόγειο και θα

οδηγούσε και τις ίδιες σε επικίνδυνους ανταγωνισμούς. Η μικρή Ελλάδα από εκφραστής μιας ευρωπαϊκής ορμής γίνεται όμηρος της, οι ιδέες που την ενέπνευσαν είναι πλέον άκυρες και απειλούν το νέο ελάχιστο κράτος που παλεύει για την επιβίωση του κι όχι για την απελευθέρωση του «γένους». Η ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους είναι ταυτόχρονα η ματαίωση του οράματος του. Ενώ γεννήθηκε με βάση έναν Ευρωπαϊκό τρόπο σκέψης πρέπει να φυλακιστεί σε μια «Ελλαδικότητα» (αντίθετη προς μια «Ελληνικότητα») κοντολογίς πρέπει να εγκαταλείψει το όραμα που την γέννησε. Όσα το συνδέουν με τον Ευρωπαϊκό δυναμισμό πρέπει να τα εγκαταλείψει και μάλιστα κατ' απαίτηση της ίδιας της Ευρώπης. Αυτό το άλυτο σχήμα για μια περίοδο γίνεται όλο και πιο πολύπλοκο και το βρίσκουμε σε διάφορες εκδοχές και εποχές επαναληπτικά.

Πάλι στην εισαγωγή, η συγγραφέας αναφέρει ρητά πως «Υπήρχε [...] επιθυμία ανανέωσης του αποθέματος των απόψεων της εποχής που έχει προσφέρει κυρίως ο Κ.Θ. Δημαράς με τις έρευνες του στον 19^ο αιώνα, υπήρχε συνεπώς η ανάγκη να «ξαναδιαβαστούν» τα κείμενα της εποχής που στην συντριπτική τους πλειοψηφία λησμονήθηκαν». Εδώ ονομάζεται κάτι, είναι αναπόφευκτο να υπερισχύσουν κάποιες απόψεις και να γίνουν «κατεστημένες» και τελικά αντί να βοηθούν να εμποδίζουν την πληρέστερη κατανόηση μας. Αυτές εκπροσωπεί ο Κ.Θ. Δημαράς. Κάποιος πρέπει να αναλάβει να κάνει την τιτάνια προσπάθεια να βρει τις πρωτογενείς πηγές και να αποκαταστήσει μια πιο σύνθετη αφήγηση. Αυτός ο κάποιος ήταν η Έλλη Σκοπετέα.

Η δημιουργία του Ελληνικού κράτους φέρνει τον Ελληνικό κόσμο σε μια αβίωτη κατάσταση, σε μια ακατάπαυστη αντίφαση που τον ακινητοποιεί και που δεν λύθηκε ποτέ. Όπως αναφέρεται από πάμπολλες πηγές, σε πλείστες όσες ευκαιρίες, η Ευρώπη είναι η μόνη σταθερή ένδειξη για την χάραξη πορείας. Σοκάρεται κανείς με την αυτούσια φράση του 1851 που παρατίθεται: «ο συντονισμός με την Ευρώπη είναι η άγουσα προς την αλήθεια λεωφόρος»! (σελ. 225, σημ. 18) Όσο περισσότερο, δε, θέλει το νεαρό ελληνικό κράτος να εφαρμόσει τις Ευρωπαϊκές επιταγές, τόσο πρέπει να παραβλέψει την πραγματικότητα του, τον εαυτό του. Για παράδειγμα, όταν συγκρούονται οι Ελλαδίτες με την «Διασπορά» και οι Αυτόχθονες με τους Ετερόχθονες και στις δύο περιπτώσεις η Ευρωπαϊκή επιρροή παίζει καθοριστικό ρόλο στην σύγκρουση.

Αυτό φέρνει στην επιφάνεια ένα ζήτημα που ακόμα δεν έχει ξεκαθαριστεί. Πως η υποτιθέμενη «οικουμενικότητα» του Ευρωπαϊκού πολιτισμού δεν είναι δεδομένη. Και εξηγεί πως όλες οι διαμάχες, εμφύλιες και μη, όχι απλά δε λύνονται από την Ευρώπη αλλά ανάγονται σε αυτήν, γεννιούνται από τα Ευρωπαϊκά πρότυπα που πολλές φορές είναι εκφράσεις των Ευρωπαϊκών συμφερόντων. Η μοίρα αυτή μοιάζει τραγική και όταν εξετάζει κανείς τις συγκρούσεις (και) εκείνης της εποχής βλέπει πως η αλλαγή της κατάστασης στα Βαλκάνια με γνώμονα την Ευρωπαϊκή ιδέα του «Εθνικισμού», δεν ήταν ακριβώς λύση στα προβλήματα που υπήρχαν. Αυτό μας βάζει και πάλι στον πειρασμό να ρωτήσουμε αν η Επανάσταση του 1821 ήταν ένα λάθος. Αλλά στην Ιστορία οι υποθέσεις είναι ανούσιες. Ποιός ξέρει τι θα είχε γίνει ή θα μπορούσε να είχε γίνει; Αυτό που μπορούμε ίσως να κρίνουμε είναι αν πέτυχε το 1821. Και πάλι, όμως, δεν είναι εύκολο να απαντήσει κανείς κι αυτό, διότι με κάποιον τρόπο αυτό απαντάται εκ νέου καθημερινά. Θα τολμούσα να πω πως μια ενδεχόμενη «αποτυχία» είναι εξαιρετικό εφόδιο αν γίνει αποδεκτή, μας επιτρέπει να

μην ταυτιστούμε με τα αντιπαλόμενα μέρη, να μη μας καταπιεί η δίνη της ιστορίας κι έτσι να βρούμε μιαν άλλη φωνή, λιγότερο πικρή, περισσότερο σοφή, που η Ευρώπη την χρειάζεται. Εκεί κάπου η αποτυχία γίνεται μάλλον προνόμιο και τελικά επιτυχία.

Το βιβλίο μέσα στην επιφανειακή του ηρεμία ελέγχει τα αφηγήματα που κυριαρχούσαν όταν εκδόθηκε (1988) και σε κάποια πράγματα έχει έναν ψυχραιμο προφητικό τόνο που στρέφεται στο μέλλον του, εμάς δηλαδή, ενώ μιλά για το παρελθόν. Σήμερα τα αφηγήματα αυτά, τα παλαιά και καινούργια ταυτόχρονα, επανέρχονται μεταμφιεσμένα και πολύ επιθετικά. Κι αυτό επειδή η «κρίση» τα ωθεί αποκαλυπτικά στα όρια τους. Μπορούμε να πούμε πως στο βάθος πάντα το θέμα είναι η σχέση με την Ευρώπη. Είμαστε πολίτες ή υπήκοοι της Ευρώπης; Η απάντηση δεν είναι εύκολη. Για όλη αυτή την πολλαπλή, σωρευτική, αντίφαση και σύγκρουση δεν υπάρχει απάντηση. Στον επίλογο, η συγγραφέας λέει: «Η βασική αναστολή για τον σημερινό ερευνητή του εθνικισμού παραμένει το ότι δεν έχει άλλο όργανο έκφρασης από την γλώσσα του εθνικισμού». Υπάρχει λοιπόν ένα κενό, ενώ έχει υπάρξει πολύπλευρη κριτική. Μια νέα λογική «Αυτοκρατορίας» τείνει να επανέλθει κι εδώ ο κίνδυνος είναι διπλός: Από την μία μια τάση για υπερεθνικές όλο και περισσότερο «αφηρημένες» διαμεσολαβημένες κοινωνικές και πολιτικές δομές (η Ευρωπαϊκή Ένωση μάλλον κατρακυλά προς τα εκεί). Από την άλλη μια επαναφορά των εθνικισμών σαν αμυντική «αντίδραση» των κοινωνιών, ελλείπει άλλων οχημάτων που απαντούν στα αδιέξοδα του εθνικισμού.

Όπως, όμως, ξετυλίγεται το βιβλίο ο μη υποψιασμένος αναγνώστης μπορεί να «χαθεί» στις λεπτομέρειες. Αν δεν ξέρει τις συγκρούσεις και τις έριδες πίσω απ' όσα λέγονται κινδυνεύει απλώς να κουραστεί. Η Σκοπετέα προσπαθεί να βοηθήσει βάζοντας σαν επίμετρο μια συνοπτική περιγραφή της παράλληλης περιπέτειας της Σερβίας. Πρόκειται για μια απλούστατη και συνάμα καταλυτική κίνηση της συγγραφέως που δημιουργεί ένα προηγούμενο, που αξίζει να εφαρμόσουμε περισσότερο. Η Ελληνική συνθήκη απομένει ακατανόητη χωρίς τα Ευρωπαϊκά της συμφραζόμενα, και οδηγεί σε εύκολες, συνθηματικές, συναισθηματικές και αδιέξοδες «αναλύσεις». Αυτές υπήρχαν πάντα και πληθαίνουν κατά την διάρκεια κρίσεων. Αλλά αυτό το συμφραζόμενο ξεκινά από τα Βαλκάνια και αν δεν προσθέσουμε αυτή την διάσταση μοιραία θα ψάχνουμε «φταίχτες» και δε θα προχωράμε. Για να είναι, δε, σαφέστερη η Σκοπετέα, στον επίλογο, εξηγεί πάλι αυτή την επιλογή: «το ζήτημα των σχέσεων Ανατολής-Δύσης βρίσκεται σε τόσο μόνιμη επικαιρότητα, (στον σερβικό κόσμο) ώστε οι ελληνικές αντιθέσεις ή «ομοφωνίες» να φαντάζουν αναιμικές και μετέωρες». Το πιο σημαντικό εδώ είναι το «αναιμικές και μετέωρες» και από τις δύο μεριές κι από αυτούς που διεκδικούν μιαν «Ανατολική» ή ελληνική ετερότητα κι από αυτούς που δήθεν υπερασπίζονται την «μεταρρυθμιστική» λογική της Δύσης.